

הרב נתנאל אוירבך

סגירת הגינה בשנה השמינית

הקדמה

אומנם שנת השמיטה הסתיימה בתאריך א' בתשרי תשפ"ג, ומתאריך זה הותרו כל עבודות הקרקע החקלאיות שנאסרו בשנת השמיטה,¹ אך דיני השמיטה ממשיכים הלאה לעומק השנה השמינית. הדבר בא לידי ביטוי בהקפדה על רכישת ירקות ללא חשש ספיחין, ביעור פירות שביעית ודיני קדושת שביעית בפירות. מדברי התורה 'והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך'² למדו חכמים שהיבול השייך לשנה השביעית הפקר, כדברי הרמב"ם (ספר המצוות עשה קלד):

שציונו להפקיר כל מה שתצמיח הארץ בשנת השמיטה והפקיר צמחי אדמתו כולם לכל אדם. והוא אמרו יתברך והשביעית תשמטנה ונטשתה.

לפיכך, פירות האילן שחנטו בשנה השביעית הם הפקר, משום שהשלב הקובע לדיני שביעית בפירות הוא החנטה.³ כחלק ממיוש הפקר הפירות למדו חכמים מהפסוק הנ"ל שאסור לאדם לגדור שדהו ולמנוע מאחרים להיכנס, ואם עשה כן ביטל מצוות עשה, כדברי הרמב"ם (הל' שמיטה פ"ד הכ"ד): 'וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצוות עשה'.⁴ לאור האמור, מכיוון שפירות האילן בשנה השמינית עדיין קדושים בקדושת שביעית, מוטל על בעל הגינה לאפשר כניסתם של העוברים ושבים לגינתו כדי לקטוף את פירות השביעית.⁵

במאמר שלפנינו ברצוני לברר עד מתי מחויב האדם לאפשר את כניסת העוברים ושבים לגינתו בשנה השמינית - האם עד אשר כלו הפירות מהעצים, או משהוא מתחיל לעבד את הקרקע ולזרוע, וכניסת האנשים תהווה הפסד עבורו.

א. פרשנות המשנה

במשנה (שביעית פ"ט מ"ז) נאמר: 'עד אימתי עניים נכנסים לפרדסות, עד שתד רביעה שנייה'.⁶ פרשני המשנה נחלקו בביאור המשנה, כפי שיתבאר.

1. ראו: גינת ראובן, שביעית זמני שמינית עמ' מ, בשם ספר שמיטת קרקעות: 'יתכן שיש מצווה בטיפוח הגינה מיד אחר השמיטה, כדי להראות שלא נמנעו מכך עד עכשיו אלא בגלל מצוות שמיטה. ולפי זה, בצום גדליה דשמינית יש עניין לעשות איזו מלאכה שהייתה אסורה בשביעית'.
2. שמות, כג יא.
3. ראש השנה, יב ע"ב.
4. ראו גם: מכילתא דרבי ישמעאל, משפטים מסכתא דכספא פרשה כ.
5. אומנם מוטל על האדם לא לגדור שדהו ומטעו כדי לאפשר לאנשים ללקוט את היבול הקדוש בקדושת שביעית, אך מותר לו לסגור את השדה והמטע או הגינה הפרטית מחשש שאחרים יזיקו לעצים או יפריעו לדיירי הבית, ראו: מכילתא דרבי ישמעאל, משפטים מסכתא דכספא פרשה כ. הפוסקים הציעו לתלות שלט על השער ובו ההוראה לתאם את הכניסה עם בעל הבית, ראו: הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, השמיטה היובל ומצוות הקהל, עמ' 139; אור לציון, שביעית פ"ד שאלה ד עמ' סא; מאמר מרדכי, שביעית פ"י סעי' ו-ז; חוט שני, הל' שמיטה פ"ד הכ"ד, בשם החזו"א; משנת הגרי"ש, שביעית עמ' מג סעי' א; דרך אמונה (הל' שמיטה פ"ד הכ"ד ציון ההלכה ס"ק רצז, בשם החזו"א; שם פ"ז ה"ד, ביאור ההלכה ד"ה בגפנים); שו"ת באהלה של תורה, ח"ג סי' לה.
6. ראו גם: תוספתא (ליברמן), שביעית פ"ז ה"ח: 'מאימתי פורשין משבילין שבשדות עד שתד רביעה

1. דין במתנות עניים

ההסבר הרווח בפרשנים הוא שמדובר על דין בדיני מתנות עניים הקיים בכל השנים.⁷ לאחר שבעל השדה משאיר את מתנות העניים, יכולים העניים להיכנס לשדות ולמטעים כדי ליטול את מתנותיהם - לקט, שכחה ופאה. בדברי המשנה נערכה הגבלת זמן לכניסתם של העניים - הם יכולים להיכנס לשדות 'עד שתירד רביעה שנייה', שכן מעת זו דריסת רגליהם מהווה הפסד לגידולים של בעל השדה.⁸ אומנם המשנה נכללת במסכת שביעית, אך המילה 'עניים' מסגירה את שיוך המשנה לדין במתנות עניים הנוהג בכל השנים.⁹

2. דין בשנה השמינית

יש מפרשני המשנה שביארו את המשנה לעניין מוצאי שביעית.¹⁰ כאמור, פירות שחנטו בשמיטה ונקטפים בשנה השמינית יש בהם קדושת שביעית, ולכן על בעל הגינה לאפשר לכולם להיכנס לגינתו ולקטוף את הפירות. לביאור זה באה המשנה ללמדנו שעד שתירד רביעה שנייה יכולים כולם להיכנס, ועל בעל הגינה לאפשר זאת, אך לאחר זמן זה יכול בעל הגינה לגדור את גינתו. ביאור זה נשען בין היתר על מיקומה של המשנה במסכת שביעית: המילה 'עניים' מתאימה לכל אדם ביחס לפירות השביעית, שאפילו עשיר הוא 'עני' ביחס לפירות שביעית.¹¹ בפירושו למשנה הביא הרמב"ם את שני ההסברים:

- שנייה. להגדרת זמן 'רביעה שנייה', ראו: תענית ו' ע"א, שם נחלקו התנאים: לדעת רבי מאיר - בתאריך ז' בחשוון, לדעת רבי יהודה - בתאריך י"ז בחשוון, ולדעת רבי יוסי - בתאריך כ"ג בחשוון. בעניין שלפנינו, ראו: רמב"ם, הל' מתנות עניים פ"א ה"א: 'חודש כסליו שהוא זמן רביעה שנייה בשנה אפילה'. ראו גם: רמב"ם (פיהמ"ש שביעית פ"ט מ"ו; נדרים פ"ח מ"ג; פאה פ"ח מ"א; הל' נדרים פ"י ה"א).
7. ראו: ריבמ"ן, שביעית פ"ט מ"ז ד"ה עד; ר"ש, שם ד"ה עניים; רא"ש, שם ד"ה עניים; רמב"ם, פיהמ"ש שם, בפירוש הראשון; רע"ב, שם ד"ה עניים; מלאכת שלמה, שם ד"ה עד; שנות אליהו, שם ד"ה עד; תפארת ישראל, שם יכין אות מט, בפירוש הראשון; חסדי דוד, שביעית פ"ז ה"ד ד"ה מאימתי; שירי מנחה, שם; מהר"א פולדא, שביעית פ"ט ה"ה ד"ה עניים, בפירוש הראשון; רש"ס, שם ד"ה עניים.
8. ראו: בבא קמא, פא ע"ב; רמב"ם, הל' נזקי ממון פ"ה ה"ד; טור, חו"מ סי' רעד. על השמטת השו"ע דין זה, ראו: 'ולא ידעתי למה השמיטין המחבר הזה. ואולי משום שאינן שכיחין, שרובם אינן רק במקום שיש לישראל שדות וכרמים, וזה אינו שכיח בגלות'. על שיטה זו, המגבילה את כניסת העניים ללקוט מתנותיהם מרביעה שנייה ואילך משום הפסד השדות, יש להקשות מדברי המשנה, פאה פ"ח מ"א, שבה נכתב שמזמנים מסוימים יכול כל אדם, אף שאינו עני, להיכנס ליטול את מתנות העניים שהן הפקר: 'מאימתי כל אדם מותרין בלקט... בזיתים - משתירד רביעה שנייה'. וקשה, אם אכן הסיבה למניעת כניסת עניים לשדות מרביעה שנייה היא הפסד השדה, מדוע א"כ המשנה בפאה מתירה מזמן זה את כניסת 'כל אדם'? קושי זה הוזכר בקצרה בדברי תי"ט, שביעית פ"ט מ"ז ד"ה עד: 'ולא דמי לדריש פרק ח דפאה, דהתם לעניין היתר כל אדם במתנות העניים'. זאת ועוד, במשנה פאה ההיתר לכל אדם להיכנס מרביעה שנייה הוא רק בזיתים, ואילו במשנה בשביעית לא מצאנו אבחנה בין סוגי הגידולים, ראו שהקשה כן: מלאכת שלמה, שביעית פ"ז מ"ז ד"ה עד.
9. ראו: רדב"ז, הל' שמיטה פ"ז ה"ח.
10. רמב"ם, פיהמ"ש שביעית פ"ט מ"ז, בפירוש השני; רע"ב, שם ד"ה עניים, בפירוש השני; תפארת ישראל, שם יכין אות מט, בפירוש השני; הלכתא גבירא, שם מ"ט; תי"ט, שם ד"ה עד; הרב יצחק אייזיק יהודה יחיאל ספרין (פני זקן, שם ד"ה עד; עצי עדן, שם); מהר"א פולדא, שביעית פ"ט ה"ה ד"ה עניים, בפירוש השני; פני משה, שם ד"ה עד.
11. ראו: רדב"ז, הל' שמיטה פ"ז ה"ח: 'דכולהו הוו עניים לעניין פירות שביעית; תפארת ישראל, שביעית פ"ט מ"ז יכין אות מט: 'והא דנקט עניים, אורחא דמלתא נקט'; דרך אמונה, הל' שמיטה פ"ז ה"ח ס"ק קכא. רעיון זה, שכוונת הכתוב 'ואכלו אביוני עמך' היא לאו דווקא לעניים אלא לכל אדם ביחס לפירות שביעית, מופיע אצל: רמב"ן, ויקרא כה ז; תי"ט, שביעית פ"ט מ"ח ד"ה רבי. ראו עוד: שו"ת דברי מלכאל, ח"ג סי' קסב, שהרמב"ם העתיק לשון המשנה והמילה 'עניים' היא לאו דווקא.

[1] עד אמת עניים נכנסים לפרדסות, רצונו לומר לאסוף הלקט והפרט והעוללות בשאר שנים כמו שנתבאר בסוף פאה. [2] וכן נכנסין לגנות במוצאי שביעית עד שתירד רביעה שניה מפני שנשארים בהן שאריות פירות שביעית.¹² אולם בספרו ההלכתי נקט להלכה כביאור השני: ועד מתי יהיו העניים מותרין להיכנס בפרדסות במוצאי שביעית לאסוף פירות שביעית, עד שתירד רביעה שנייה.¹³

ב. טעם המניעה

על השיטה המצדדת בביאור השני למשנה יש להקשות: מאיזו סיבה ניתן למנוע מהעוברים ושבים את הכניסה לגינה משתירד רביעה שנייה, הרי עדיין יש פירות שביעית על העצים, וכיצד יוכל למנוע מהאנשים את זכותם לפירות? הרב יחיאל מיכל אפשטיין מסביר את הטעם: 'דמשם ואילך זמן הביעור וצריכים בעלי הפרדסאות לקיים מצוות ביעור'.¹⁴ לדבריו, ההיתר לבעל הגינה למנוע מהאנשים להיכנס לגינתו נובע מהיות זמן זה סימן לזמן ביעורם של פירות שביעית, שבו כלל הפירות מהעצים, ומשום שאין פירות שביעית יכול בעל הגינה למנוע מאנשים להיכנס. אומנם ביאור זה מסביר מדוע אפשר למנוע מאנשים להיכנס לגינה, אך הטעם קשה, שכן זמן הביעור במרבית פירות שביעית אינו סביב חודשי חשוון-כסלו, כדברי הבבלי: 'אוכלין בענבים עד הפסח, בזיתים עד העצרת, בגרוגרות עד החנוכה, בתמרים עד הפורים'.¹⁵ לפיכך נראה שהטעם להיתר למנוע כניסה משתירד רביעה שנייה הוא שמאותה העת מתחיל בעל הגינה לזרוע את שדותיו, ודריסת רגלי הנכנסים מהווה הפסד לגידוליו.¹⁶ בכך שונה דין מוצאי שביעית מדין השביעית עצמה, שבה אין גידולים חדשים בשדה, ולכן יכולים כולם להיכנס גם לאחר רביעה שנייה.¹⁷ אפשר להציע לשלב בין הסיבות האפשריות למניעת הכניסה מאנשים לאחר שתירד רביעה שנייה, וכפי שהובא בדברי ר"י קורקוס (הל' שמיטה פ"ז הי"ז): 'ומשם ואילך אין לו ליכנס עוד לשדה חבירו כי מסתמא כבר כלל פירות שביעית ומשום דקשה דוושא'. כלומר סיבת המניעה - היזק לגידולי הגינה - אינה מספיקה כדי למנוע מהאנשים כניסה עבור קטיף פירות שביעית, שכן הפירות הפקר, ובעל הגינה צריך לאפשר להם להיכנס, והוא יכול לתת להם דרך כניסה שלא תזיק לו לגידוליו. לפיכך יש לשלב את הטעם שמזמן רביעה שנייה אין פירות רבים על העצים, וממילא יכול בעל הגינה למנוע את כניסת האנשים.

ג. בין היתר כניסה להפקר הפירות

בתחילת הדברים הבאנו את דברי התורה 'והשביעית תשמטנה ונטשתה', מהם למדו

12. ראו הערות 7 ו-10. שני פירושים אלו הובאו להלכה גם אצל ערוך השלחן, הל' שמיטה סי' כח סעי' י. ראו גם: רדב"ז, הל' שמיטה פ"ז הי"ח: 'ושני הפירושים אמת'.

13. רמב"ם, הל' שמיטה פ"ז הי"ח.

14. ערוך השלחן, הל' שמיטה סי' כח סעי' י.

15. פסחים, ג ע"א. ראו שהעיר כן: מקדש דוד, שביעית סי' כ.

16. מקדש דוד, שביעית סי' כ; דרך אמונה, הל' שמיטה פ"ז הי"ח ס"ק קכב.

17. מקדש דוד, שביעית סי' כ.

חכמים שמכיוון שיבול השמיטה הוא הפקר לכל אדם, מחובת בעל הגינה לאפשר לכל אדם להיכנס לגינתו ללקיטת יבול הקדוש בקדושת שביעית. על משמעות ההפקר ניתן ללמוד מדברי הבבלי נדרים (מב ע"א), שם מובא שאם אדם הדיר את חברו מהנאה בשנת השמיטה, אזי אומנם אסור לו להיכנס לחצרו, אבל אין הנדר חל על הפירות שהם לא שלו אלא הפקר, והחבר יכול לקטוף את הפירות הנוטים לרשות הרבים ללא צורך בכניסה לחצר. מכאן למדו הראשונים שההפקר הוא על הפירות ולא על הקרקע, ובכך התירה התורה את הכניסה לחצר חברו רק למטרת לקיטת הפירות, אך הבעלות על הקרקע נשארת לבעל החצר, כדברי הר"ן (נדרים מב ע"ב ד"ה אמר עולא): 'דרחמנא לא אפקרה לארעא אלא ללקוט פירותיה', והיינו היתר כניסה למטרת לקיטת הפירות בלבד,¹⁸ ואין העצים או השטח מופקרים לצרכים אחרים.¹⁹ לפי הגדרה זו קשה על שיטת הרמב"ם, המעמיד את דברי המשנה במוצאי שביעית. כאמור, לשיטת הרמב"ם ניתן למנוע את כניסת האנשים לגינה לאחר שתד רביעה שנייה, משום שאז בעל הגינה זורע את גינתו, וכניסת האנשים מהווה הפסד לגידוליו.²⁰ א"כ קשה, מכיוון שבאותה העת יש על העצים פירות שביעית, כיצד יכול האדם למנוע את כניסת האנשים בטענת חשש להפסד גידוליו, הרי התורה הפקירה את הקרקע לשם לקיטת היבול? קושיה זו הקשה ה'חזון איש' (שביעית סי' טו ס"ק יא):

כיון דרחמנא אפקריה לשדהו, איך רשאי לזרעה ולמנוע רגלם של בני אדם משם, ולמה לא יהא כסג שדהו ומשמרה... לאחר שתד רביעה שנייה, אם עדיין יש פירות שביעית בשדהו שהן הפקר ורחמנא אפקרה לשדהו ליכנס בה... כי זרעה מאי הוי? קושי זה מחדד את הדיון בנושא היתר כניסה לחצר חברו עבור קטיף פירות שביעית בשנה השמינית. מצד אחד, ייתכן שדין היתר כניסה לטובת קטיף הפירות נובע מחמת קדושת הפירות, מכיוון שפירות הנמצאים על העץ בשנה השמינית חנטו בשביעית ועדיין קדושים בקדושת שביעית, ואזי דין ההפקר נוהג בהם וממילא יש לאנשים היתר כניסה לחצר בעל הגינה עבור קטיף הפירות. מאידך גיסא ייתכן שדין ההפקר אינו נובע מקדושת הפירות אלא הוא 'מוגבל' לשנה השביעית בלבד, שביחס אליה נאמר דין שמיטת הקרקע, ובהגיע השנה השמינית אין הקרקע מופקרת לטובת לקיטת הפירות.

1. דעת ה'חזון איש'

ה'חזון איש' (שם) עונה על שאלתו ומבאר בדעת הרמב"ם שהיתר הכניסה לחצר חברו לטובת קטיף הפירות קיים בשנה השמינית בעוד יש פירות על העצים, ואסור לבעל הגינה למנוע מהאנשים להיכנס לגינתו כדי לקטוף פירות. ואולם לפני שתד רביעה שנייה

18. ראו גם: רש"י, נדרים מב ע"ב ד"ה גזירה; תוספות, נדרים שם ד"ה אלא גזירה; רא"ש, נדרים שם ד"ה בעומדין; ריטב"א (שם יד ע"א מדפי הרי"ף ד"ה ובשביעית; הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' תה-תו).

19. ראו: ר"ש, כלאים פ"ז מ"ד ד"ה ירושלמי, הזרע כרמו כלאים בשביעית אין הענבים נאסרים 'שהכל הפקר ואינו חשוב כשלו. ודווקא ענבים לא נאסרו, אבל גפנים שהוסיפו מאתים אסורים שאין הזמורות הפקר'; מלאכת שלמה, כלאים פ"ז מ"ה ד"ה מעשה; תוספות רבי עקיבא איגר, כלאים שם אות כה; תפארת ישראל, כלאים שם יכין אות לא; הלכתא גבירתא, כלאים שם; מאמר מרדכי, שביעית פ"י סעי' ט: 'העצים והצמחים עצמם אינן בכלל הפקר, וע"כ אין אדם רשאי ליקח ענפי דקל לסיכוך סוכתו מעציו של חברו'; להרחבה ראו עוד בדבריו, מאמר מרדכי שם סי' ד.

20. ראו לעיל הערה 16.

יכולים האנשים להיכנס בכל דרך שהם רוצים לגינתו, ומשתרד רביעה שנייה יכול בעל הגינה לסגור בעדם את כל הדרכים ולהשאיר להם רק דרך אחת שמובילה לעצים.²¹ מדבריו עולה שגם בשנה השמינית 'הקרקע מופקרת' לטובת הפירות, משום שהיתר כניסה לצורך הפירות תלוי בקדושת הפירות ודין ההפקר בהם, וכל עוד יש פירות שביעית על העצים - חובה על הבעלים להשאיר לאנשים דרך בשדהו כדי לקטוף אותם.²²

2. דעת הרבנים קנייבסקי

ניתן להבין אחרת את היחס בין היתר כניסה להפקר הפירות - אין תלות בין קדושת הפירות ודין ההפקר בהם להיתר כניסה עבור קטיפת הפירות. באופן כזה היתר כניסה לטובת קטיפת הפירות שייך רק בשנת השמיטה, שהרי המקור לכך מצביע דווקא על השמיטה, 'השבועית תשמטנה ונטשתה', אז מחויב האדם לא לנהוג כמנהג בעלות על הקרקע ולתת אפשרות לכולם לקטוף פירות שביעית. לעומת זאת בשנה השמינית אין חובה על הבעלים להפקיר שדהו או להשאיר דרך כדי לקטוף את הפירות, שכן באותה העת אין חיוב 'תשמטנה ונטשתה'.²³ הבנה זו ניתן למצוא בדברי הרב יעקב ישראל קנייבסקי:

דין תשמטנה ונטשתה... אינו נוהג אלא בשביעית, שכמו שאסרה תורה השתלטות על הקרקע להצמיחה אסרה תורה השתלטות דרך בעלות על מה שהוציאה הקרקע ממילא. דטעמא דשביעית כדי שתדעו שהארץ של הקב"ה... ודין שצריך לנטוש ולהפקיר אינו מחמת קדושת הפירות כאיסור סחורה והפסד ומצוות ביעור, אלא מחמת קדושת הארץ שאסור לשלוט עליה בין בעבודה להצמיח ובין באסיפת פירותיה דרך בעלות מה שצמח ממילא, ואין איסור זה אלא בשביעית. וכשנכנסה שמינית, דליכא כבר איסור השתלטות על הקרקע, ליכא נמי מצוות תשמטנה ונטשתה.²⁴

גישה זו מובאת גם אצל בנו הרב חיים קנייבסקי, שחולק על דברי ה'חזון איש':
ולענ"ד י"ל דהתורה לא הפקירה הקרקע אלא בשביעית עצמה, וכדאיתא במכילתא משפטים שם ובשביעית וגו' שלא תאמר מפני מה אמרה תורה לא שיאכלו אותה

21. כ"כ דרך אמונה, הל' שמיטה פ"ז הי"ח ס"ק קכג. אולם ראו בהמשך הדברים שהובאו בשמו שחולק על החזו"א.

22. ראו כן גם: חזו"א (שביעית סי' יא ס"ק ז ד"ה וירק; שם סי' כא ס"ק יח ד"ה והנכנסין; שם סי' ג ס"ק כג ד"ה שם א). אומנם במקור האחרון הסתפק החזו"א אם יש דין הפקר לפירות שחנטו בשביעית ויצאו לשמינית, אך סיים והכריע: 'אח"כ ראיתי דדין הפקר נוהג גם בשמינית מבואר במשנה פ"ט מ"ז עד אימתי עניים נכנסים לפרדסות וכו' ופירש הר"מ לענין שביעית'.

23. הקושי בהבנה זו הוא בביאור הפסוק עליו שיטה זו מסתמכת, שכן שני פעלים יש בפסוק - 'תשמטנה ונטשתה', וביארו פרשני המקרא שהפועל 'תשמטנה' מוסב על עבודות הקרקע ואילו כוונת המילה 'ונטשתה' על הפקר הפירות הקדושים בקדושת שביעית. בכך אומנם בשנה השמינית תמו להם איסורי עבודת הקרקע אך מ"מ פירות השביעית קדושים בקדושת שביעית, וכדברי ספרא, פרשת בהר פ"א תחילת פ"א אות ד: 'כיון שיצת שביעית אע"פ שפירותיה שמיטה מותר את לעשות מלאכה בגופו של אילן, אבל פירותיו אסורים עד חמישה עשר בשבט'. וא"כ היתר כניסה לטובת פירות שביעית בשמינית הכרחי מכוח קדושת הפירות.

24. קהלות יעקב, שביעית סי' ט אות ב. השוו גם למובא בשמו, ארחות רבנו הקהלות יעקב, מהדו' חדשה ח"ג עמ' שכב אות ט: 'במוצאי שביעית תשל"ד אמר לי מו"ר... שמיד במוצאי שביעית זוכה בעל השדה בפירות השביעית שעל האילנות ע"י שדהו ועציו מאחר שכבר לא הפקר, וחזר על זה מו"ר כמה פעמים'.

עניים הרי אני מכניסה ומחלקה לעניים ת"ל והשביעית תשמטנה ונטשתה כו' וזה רק כתוב על שנה השביעית עצמה שיש מצווה תשמטנה ונטשתה. וזה מ"ש בנדרים, ארעא נמי אפקרה אבל אחר שביעית נהי שהפירות עדיין הפקר דאזלין אחר חנטה אבל הקרקע אינו הפקר.²⁵

לאור דברים אלו יש להקשות על הדין שאנו עוסקים בו: מדוע עד רביעה שנייה אסור לאדם לגדור את גינתו, ועליו לאפשר כניסת אנשים לקטוף את הפירות, הרי בשנה השמינית אין דין היתר כניסה לחצר לצורך קטיף הפירות? על כך עונה הרב חיים קנייבסקי²⁵ שאומנם בעל הגינה צריך לאפשר את כניסת האנשים לקטוף פירות גם בשנה השמינית, אך אין זה מטעם דיני שמיטה הממשיכים לתוך השנה השמינית, אלא מדין 'כופין על מידת סדום'. כיוון שיש לאדם פירות הפקר בגינתו, ובאותה העת אין כניסת האנשים מהווה הפסד לגידולו, הרי שמניעתו מהם להיכנס יש בה משום 'מידת סדום', כדברי הבבלי (בבא קמא פא ע"ב):

הרי שכלו פירותיו מן השדה, ואינו מניח בני אדם ליכנס בתוך שדהו, מה הבריות אומרות עליו, מה הנאה יש לפלוגי, ומה הבריות מזיקות לו. עליו הכתוב אומר, מהיות טוב אל תקרי רע.

שיטה זו מנוגדת להבנת ה'חזון איש' - בעוד לדעת ה'חזון איש' יש היתר כניסה לחצר לטובת קטיף הפירות גם בשנה השמינית, הרי שלדעת הרבנים קנייבסקי ישנה הפרדה ברורה בין היתר כניסה לבין דין הפירות בשנה השמינית.

ד. חיוב הוצאת הפירות

1. דעת הראי"ה קוק והרב חיים קנייבסקי

כאמור לשיטת הרבנים קנייבסקי, לאחר רביעה שנייה יכול בעל הגינה לסגור את החצר לגמרי. אך כאן עולה היא השאלה אותה שאל ה'חזון איש' - מכיון שיש פירות שביעית על העצים והם שייכים לכלל ישראל כיצד א"כ בעל הגינה יכול למנוע את כניסת האנשים ליטול את אשר להם? על כך עונה הרב חיים קנייבסקי, שחייב בעל הגינה להוציא את הפירות מגינתו,²⁶ כלשונו:

ואי משום הפירות, יכולין לתובעו שיוציא להן הפירות, וחייב לעשות זאת שזה הפקר ושייך להן.²⁵

²⁵ דרך אמונה, הל' שמיטה פ"ז הי"ח ביאור ההלכה ד"ה ועד.

²⁶ בשנת השמיטה נחלקו הפוסקים אם מותר לבעל הגינה לקטוף פירות שביעית בכמות גדולה ולהוציאם מחצרו כהפקר, במקרה שאנשים אינם נכנסים לקטוף והפירות מרקבים על העץ. לדעת הרב שלמה זלמן אוירבך, מעדני ארץ שביעית ס"ז אות ב, האיסור ללקוט כדי לחלק לעניים נובע מעצם הליקוט המסחרי שנאסר ביבול הפקר. ואולם אם אין האדם מונע מאחרים להיכנס לגינתו ולקוט את כל היבול ומוציאו למקום מרכזי מופקר, מותר הדבר, משום שבכך היבול מגיע לייעודו, ההפקר. לעומת זאת לדעת הרב משה קלירס, תורת הארץ, ח"א פ"ח אות ח ד"ה וראיתי, והחזו"א, שביעית ס"ז טו ס"ק יא, עצם הליקוט ע"י הבעלים מפקיע את דין ההפקר, שכן ההפקר חל במחובר, ולאחר הלקיטה זוכה בו הלוקט. לפיכך אסור לאדם ללקוט את היבול ולהוציאו החוצה, משום שבכך הוא מפקיע את דין ההפקר בעת הליקוט, אע"ג שלאחר מכן הוא מפקיר שוב. ראו בתשובתי 'קטיף של פירות שביעית מגינתו עבור הציבור', אמונת עתיך 134 (שבט תשפ"ב) עמ' 26-27.

גישה זו, לפיה אין תלות בין הפקר הפירות לבין היתר כניסה לחצר בשנה השמינית, מצויה כבר אצל הראי"ה קוק שכתב:

אע"פ שהם הפקר מפני חובת שביעית, מ"מ אינו חייב להניח את העניים ואת כל האדם הרוצים לזכות בפירות שביעית להיכנס לתוך פרדסו אחר שכבר עברה שביעית, ורשאי להוציאם לרשות הרבים כדי שיטלו אותם כל מי שירצה.²⁷
בכתב ידו של הראי"ה קוק נוסף נופך הסבר:

דעיקר חובת נטישת השדות ושלא ימנע כל אדם לבוא הוא דווקא בשביעית גופא, אבל במוצאי שביעית, אע"פ שפירות שביעית שיצאו למוצאי שביעית הם הפקר, מ"מ י"ל שיכול לומר שיוציאם לרשות הרבים כשיבואו העניים, אם יש לו קפידא שלא ייכנסו בפרדס שלו.²⁸

לדבריו, בשל היעדר התלות בין ההפקר בפירות להיתר כניסה, יכול בעל הגינה לסגור את גינתו ולהוציא את הפירות החוצה.

עוד מוסיף הרב חיים קנייבסקי, שאף אם בעל הגינה מעוניין לזרוע לפני רביעה שנייה, ולצורך כך הוא מעוניין לסגור את גינתו ולמנוע מאנשים להיכנס בטענת הפסד הגידולים, הדבר אפשרי:

ויתכן שאם יזרע בחצרו שאז גם לפני רביעה שנייה מקלקל לו, יכול למנוע גם לפני רביעה שנייה שלא יכנסו, דרחמנא לא אפקרה רק בשביעית ולא במוצאי שביעית ויכול לומר אוציא לכם הפירות החוצה אם תרצו ואל תכנסו לקלקל לי חצרי.²⁵

2. דעת הרב שאול ישראלי

הרב שאול ישראלי התנגד לגישה זו המחייבת את האדם להוציא את הפירות לאנשים, ולדבריו כשיש הפסד כלשהו לבעל הגינה בכניסת האנשים הוא יכול למנוע מהם להיכנס, ולא חלה עליו חובה להוציא עבורם את פירות השביעית:

אבל במוצאי שביעית שאז אין זכות דריסה, שהרי משעה שזה מזיק לו אסור להיכנס לשדה. ובפשטות נראה שבכה"ג אף שהפירות נפסדים מאליהם לא אכפת הדבר, ואין עליו להוציאם לרשות הרבים (בשבת הארץ אמנם לא כתב כן, אך לא ידעתי מנין המקור לזה, ובפשטות אין שום חיוב על הבעלים בכה"ג).²⁹

ה. איסור קצירה ובצירה בפירות שביעית בשמינית

1. הקדמה

מדברי התורה נאסרו ארבע מלאכות חקלאיות בשנה השביעית - זריעה, זמירה, קצירה ובצירה,³⁰ כאשר המכנה-המשותף בין שתי המלאכות האחרונות הוא קטיף היבול. חז"ל ביארו שאין כוונת התורה לאסור לגמרי את קטיף הפירות, שכן ציוותה התורה מיד לאחר

27. שבת הארץ, פ"ז הי"ח.

28. שבת הארץ, פ"ז הי"ח, הוצאת מכון התורה והארץ ח"ב עמ' 628 הערה 3.

29. חוות בנימין, ח"ג סי' קא עמ' תרמב.

30. ויקרא, כה ב-ה.

איסור המלאכות על אכילת פירות שביעית, 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה'³¹ ואם לא יקטוף כיצד יאכל, כדברי הרמב"ם:

ואי-אפשר לומר שרצונו בפסוק זה לאסור הבצירה לגמרי, שהרי כבר התיר אכילתם באמרו והיתה שבת הארץ לכם לאכלה.³²

אלא כוונת התורה לאסור את קטיף הפירות רק כשעושה כן 'כדרך הקוצרים וכדרך הבוצרים',³³ היינו איסוף היבול באופן מסחרי, אך מותר לקטוף פירות לצריכת בני-ביתו.³⁴

2. הקושי והכרח שיטת החזו"א

לאור דברים אלו מתעורר קושי על שיטת הראי"ה קוק והרב חיים קנייבסקי. כאמור, לדבריהם לאחר רביעה שנייה אומנם רשאי בעל הגינה לסגור לגמרי את גינתו ולמנוע כניסת אנשים, למרות שיש על העצים פירות שביעית השייכים לכולם, אך עליו לקטוף את הפירות ולהוציא להם. נשאלת השאלה, כיצד יתכן לקטוף כמות גדולה של פירות שביעית עבור אנשים שלא יכולים להיכנס לגינה לקטוף בעצמם, הרי בכך עובר בעל הגינה על איסור קצירה ובצירה 'כדרך הקוצרים והבוצרים'?³⁵

קושי זה מחדד את צדקת דרכו של החזו"א ותורם להבנת שיטתו. לדבריו, לאחר רביעה שנייה אסור לאדם למנוע לחלוטין את כניסת האנשים לקטוף את פירות ההפקר ועליו להשאיר דרך אחת למטרת הקטיף משום שייכות הפירות לכולם, כפי שהתבאר. בדבריו התייחס החזו"א לקושי הנ"ל ומיאן להציע את קטיף הפירות עבור האנשים: 'פירות שביעית שיצאו [לשמינית] שדין כפירות שביעית ומוזהר מלשמרן, למה לא יהיה בהן לאו את ענבי נזירך לא תבצור?!' לדבריו, איסור קצירה ובצירה נובע מדיני פירות השביעית. היינו, מתוקף קדושת פירות שביעית ומכוח חובת ההפקר שלהם יש לאסור קצירה ובצירה 'כדרך הקוצרים והבוצרים', שכן פעולות אלו מורות על ביטוי בעלות שנאסר בשמיטה בפירות שביעית.³⁶

ואכן, במקרים בהם לא חלים דיני שביעית על הפירות, כמו פירות שישית שנכנסו לשביעית,³⁷ פירות ערלה בשביעית³⁸ אין איסור קצירה ובצירה 'כדרך הקוצרים והבוצרים',

31. ויקרא, כה ו.

32. רמב"ם, פיהמ"ש שביעית פ"ח מ"ו.

33. תורת כהנים, פרשת בהר פ"א תחילת פ"א, ג: 'לא תבצור כדרך הבוצרים'; רמב"ם (הל' שמיטה, הקדמה; שם פ"ד ה"א; שם הכ"ב; פיהמ"ש שביעית פ"ח מ"ו).

34. על שיעור הכמות, ראו: ספר השמיטה, עמ' כא הערה 12.

35. יש לציין שהרב יעקב ישראל קנייבסקי (הובאו דבריו לעיל אות ג.2) לא הזכיר מאומה מעניין קטיף הפירות והוצאתם לאנשים. יתכן והדבר נובע משיטתו במקום אחר, בספר ארחות רבנו הקהלות יעקב, מהדו' חדשה ח"ג עמ' שכב אות ט, שם נכתב: 'במוצאי שביעית תשל"ד אמר לי מו"ר... שמיד במוצאי שביעית זוכה בעל השדה בפירות השביעית שעל האילנות ע"י שדהו ועציו מאחר שכבר לא הפקר, וחזר על זה מו"ר כמה פעמים'. לאור זאת מיד בצאת השביעית זוכה האדם בפירות בעודם מחוברים ואינם עוד הפקר. ופשוט שלדבריו אין כלל איסור קצירה ובצירה.

36. חזו"א, שביעית סי' יז ס"ק ג.

37. ראו: רמב"ם, הל' שמיטה פ"ד ה"ט: 'פירות שישית שנכנסו לשביעית... ואע"פ שאוסף אותם בשביעית הרי הן כפירות שישית לכל דבר'; ספר השמיטה, עמ' יב הערה 6; חזו"א (שביעית סי' י ס"ק ד ד"ה המהרש"א; סי' כא ס"ק טז ד"ה תפוז; כב ס"ק ב ד"ה תפוז); הרב שלמה זלמן אוירבך (מעדני ארץ, שביעית סי' ד אות ט; שולחן שלמה, שביעית עמ' נד).

38. הרב שלמה זלמן אוירבך (מעדני ארץ, סי' ג אות ח; שולחן שלמה, שביעית עמ' נז).

איסור הנובע מכוח דיני פירות שביעית.³⁹ לאור זאת הסכימו הפוסקים האחרונים שמכיון שדיני שביעית חלים בפירות שביעית בשנה השמינית, הן לגבי הפקר הפירות והן לגבי קדושתם, לא ניתן לקטוף אותם 'כדרך הקוצרים והבוצרים' בכמות גדולה.⁴⁰ אי-לכך מובנת ביותר שיטת החזו"א הנ"ל, שלא ניתן לסגור את הגינה ולהציע לקטוף את הפירות ולהוציאם לאנשים, שכן משום שדיני שביעית חלים על הפירות הללו יש בכך איסור קצירה ובצירה 'כדרך הקוצרים והבוצרים'.⁴¹

3. הקושי בשיטת הרא"ה והר"ח קנייבסקי

כאמור, לשיטה הסוברת שרשאי בעל הגינה לסגור גינתו אך חייב להוציא את הפירות החוצה לאנשים, עלתה השאלה כיצד מתאפשר הדבר לאור איסור קצירה ובצירה בפירות שביעית בשמינית?⁴² וצריך לי עיון.

סיכום

עד ראש-חודש כסלו:

דעת ה'חזון איש': יש להשאיר את החצר פתוחה לקטיפת הפירות. דעת הרב חיים קנייבסקי: אם יש הפסד לבעל הגינה מכניסת האנשים, הוא יכול למנוע מהם להיכנס, אך חייב לקטוף את הפירות ולהוציאם החוצה לשימוש הציבור.

מראש-חודש כסלו ואילך:

דעת ה'חזון איש': יש להשאיר רק דרך אחת שדרכה יוכלו להיכנס לקטיפת הפירות. דעת הרב חיים קנייבסקי: ניתן לסגור את הגינה לגמרי ולהוציא את הפירות החוצה לטובת האנשים. דעת הרב שאול ישראל: ניתן לסגור את הגינה, ואינו מחויב להוציא את הפירות לאנשים.

39. רש"ט, סנהדרין כו ע"א ד"ה תד"ה. יש לציין לדברי הרב שלמה זלמן אוירבך בספרו מעדני ארץ, סי' ב עד סי' ז, בו הוא מבסס את חידושו להתיר קצירה ובצירה ע"י יהודי לאחר 'היתר מכירה'. לדבריו, לאחר מכירת הקרקע ניתן לקצור ולבצור את היבול ע"י יהודי משום שאין על היבול דיני שביעית בעקבות שייכותו לגוי, וכיון שאיסור קצירה ובצירה הוא דין הנובע מדיני פירות שביעית (קדושה והפקר) אזי כיון שלאחר המכירה לא חלים דיני שביעית על היבול אין איסור קצירה ובצירה וניתן לבצע זאת ע"י יהודי. ראו מה שהגיבו לדבריו הרב ישעיהו זאב וינוגרד, מעדני ארץ סי' ב אות ו-ח; הרב שאול ישראל, חוות בנימין סי' קא.

40. כ"כ: פני יהושע (ראש השנה ט ע"א ד"ה ונראה לענ"ד; שם ד"ה בא"ד ור"ל); מנחת חינוך, מצווה שכח ד"ה והנה הדברים; מקדש דוד, שביעית סי' נה; צפנת פענח, הל' מתנות עניים פ"ב ה"ח; חזו"א (שביעית סי' ג ס"ק כג ד"ה שם א"ם; סי' יז ס"ק א ד"ה שם); הרב שלמה זלמן אוירבך (מעדני ארץ, שביעית סי' ד אות יב; שולחן שלמה, שביעית עמ' נד).

41. כ"כ מעדני ארץ, שביעית סי' ה אות כה ד"ה ולענין קציר.

42. יתכן וניתן לומר כביאורו של 'ערוך השלח' שהובא לעיל אות ב. לדבריו, ההיתר לבעל הגינה למנוע מאנשים להיכנס לגינתו לאחר רביעה שנייה נובע מהיות זמן זה סימן לזמן ביעורם של פירות שביעית, שבו כלו הפירות מהעצים, ומשום שאין פירות שביעית יכול בעל הגינה למנוע מאנשים להיכנס. א"כ יתכן ומשום שאין כמות רבה של פירות שביעית על העצים ואין בעל הגינה קוטף 'כדרך הקוצרים והבוצרים', הדבר אפשרי.